

EPIDEMICS ON THE MACEDONIAN FRONT (1916-1918)

Verica Josimovska

Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delchev", Stip, R.N. Macedonia,
verica.josimovska@ugd.edu.mk

Oliver Cackov

Faculty of Educational Sciences, University "Goce Delchev", Stip, R.N. Macedonia,
oliver.cackov@ugd.edu.mk

Abstract: World War I, like the previous two Balkan wars, took place on two fronts on a larger or smaller scale. One fought fighting on the warfare sides, and the other front was fought with outbreaks of infectious diseases. The Balkans, especially Macedonia, were also the hotspot of several epidemic waves during these years of war. Starting with cholera in 1913. military forces and the local population, in the following years of war, almost simultaneously hit the epidemic of stomach typhoid, fever, typhoid, and dysentery. In the wake of the military actions of the Macedonian Front, malaria was the most dangerous infectious disease in the ranks of all armies, a disease that was expressed in less or greater intensity in all years of war. Reports of the warring sides' sanitation reported a large percentage of the sick, but also a high percentage of measles. The victims of the end of the war in 1918. will increase with the appearance of a flu epidemic known as Spanish fever (Spanish flu) that will take a pandemic scale. A pandemic that will take about 50 million people worldwide between 1918 and 1919, significantly more than the total number of victims in World War I. The role of the sanitation of the Balkan countries is great, but also of the large number of foreign missions that dealt with this situation by assisting the military and local populations.

Keywords: World War I, Macedonian Front, Malaria, Spanish Fever, Sanitation Missions

ЕПИДЕМИИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ФРОНТ(1916-1918)

Верица Јосимовска

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Р.С. Македонија
Оливер Цацков

Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Р.С. Македонија,
oliver.cackov@ugd.edu.mk

Апстракт: Првата светска војна, исто како и претходните две балкански војни, во поголем или помал обем се одвивала на два фронта. На едниот се воделе борбите на завојуваните страни, а на другиот фронт се војувало со епидемии од заразни болести. Балканот, а посебно Македонија, за време на овие години на војни биле и жариште на повеќе епидемиски бранови. Почнувајќи од колерата во 1913 год. воените сили и месното население, во следните години на војни, речиси истовремено ги погодиле епидемијата на стомачен тифус, повратна треска, дамчест тифус, дизентерија. Во екоот на воените дејствија на Македонскиот фронт маларијата претставувала најопасната заразна болест во редовите на сите армии, болест која во помал или поголем интензитет била изразена во сите години на војната. Извештаите на санитарите на завојуваните страни известувале за голем процент на заболени, но и висок процент на морбилитет. Жртвите од крајот на војната во 1918 год. ќе се зголеми со појавата на епидемија на грип позната како шпанската треска (шпански грип) која ќе заземе пандемиски размери. Пандемија која во текот на 1918 и 1919 година ќе однесе околу 50 милиони луѓе во светот, значително повеќе од вкупниот број на жртви во Првата светска војна. Голема е улогата на санитарите на Балканските земји но и на големиот број странски мисии кој се справувал со ваквата состојба со пружајќи помош на војската и месното население.

Клучни зборови: Прва светска војна, Македонски фронт, маларија, шпанска треска, санитарски мисии

1. ВОВЕД

Македонскиот фронт бил боиште на завојуваните страни во Првата светска војна но и боиште на војската и населението со многуте заразни болести кои ќе ја следат војната. Маларијата, дизентерија, стомачниот тифус и паратифус, венеричните болести, шпанска треска, биле причината за големите загуби во воените сили на бојното поле, но и на голем број на цивилно население. Во мај 1917 во Солун била отворена голема српска болница „Престолонаследник Александар“ во која почнала со работа централна лабораторија, каде

освен дијагноза се произведувале и вакцини против стомачен тифус, паратифус А, Б и Ц и колера и изведувани и дополнителни истражувања. Оваа превентивна служба е поврзана со името на полскиот бактериолог д-р Лудвиг Хиршвелд кој ги организирал бактериолошките курсеви. (Микиќ. 2016)

Маларијата (1916-1917)

Маларијата како ендемична со епидемски ерупции секоја сезона, со векови го загозувала здравјето на населението во Македонија. Посебно поволните климатски услови, големиот број на сончеви денови, влажноста на воздухот, пределите покрај речните токови и мочурливи блата биле оптимални за развој и ширење на маларијата. За време на Првата светска војна, особено со отворањето на Македонскиот фронт, „македонската маларија“ ќе достигне застрашувачки размери. Како неочекуван противник, на завојуваните страни ги напаѓа сите борбени армии, со негативни последици за огромен број војници, но големи жртви и кај цивилното население. Десеткувањето на борбените единици посебно во периодот на 1916-1918 година, спречило преземање на поголеми воени операции. Ваквата состојба највпечатливо ја опишал еден француски генерал, кога добил задача да ги нападне непријателските позиции изјавил “Жалам, но сите мои војници се наоѓат во болница заразени од маларија“.

Епидемскиот бран на маларијата бил овозможен од низа околности. Борбените дејства и движење на трупите, оперативните активности на војниците како копањето на ровови, погодни за собирање на вода и размножување на комарците, а од друга страна прегладното население со намален имунитет, неедуцираноста и малиот број медицински лица, придонело за брзо ширење на маларијата но и на други заразни болести. Последиците го загрозиле военото планирање, логистиката и борбените способности на војниците кои станувале се понеефикасни. За жртвите на завојуваните воени сили и мерките кои биле преземени можат да се најдат во многу извештаи, но многу малку е покриен делот на жртвите кај цивилното население. Статистичките податоци не се целосни затоа што некои од армиите не воделе соодветна евиденција, за некои локации недостасувале и податоци, особено за смртноста. Дека маларијата комплетно ги загрозувала животите на војниците и населението во Македонија за време на Првата светска војна свои согледувања дале д-р Рос, д-р Леверон и д-р Нохт во книгата „Маларијата во Европа“ од д-р Хакет асистент директор на Рокфелеровата Фондација.

Д-р Изабела Хатон во своите спомени вели „...еден смртоносен непријател ‘москита’(комарец) кој правеше зли дела постојано преку летото и наесен, специјално преку ноќта. Од каснувањето на москита се создаваа отоци по телото. Многу села во долината на Струмица, Штип и Кочани беа маларични. Во време на војната кога трупите беа во постојано движење, а многу војници заразени со маларија, маларијата букна во цела Македонија. Колерата и маларијата ги носеа трупите.... имаше фатални случаи на церебрална маларија како последица на блокирање на мозочните артерии, поради преголемиот број на маларични паразити во крвотокот...маларијата беснееше во време на роеење на комарците кои ја инфицираа војската. Болеста не ги штедеше ни лекарите ниту другиот санитарски персонал.“ (Хатон. 1971)

Смртноста кај британските војски во Македонија била 0,7 на 1000 војници, додека кај Французите, за истиот период, смртноста била десет пати поголема, 6,4%. Најголемиот степен на заразени и смртност бил од летото 1916 година, со врв на смртност од 5,1% во септември 1917 година. (Wenyon.1921) Санитарските извештаи забележале дека кај британските трупи во периодот 1916-1918 година 162.512 војници биле примени во болница поради маларија, а сите останати губитоци изнесувале 23.732. Во пролета 1918 год. 25.000 британски војници биле вратени дома поради тешки последици од хронична маларија. (Чернобузов.1949). Ни германските воени сили не поминале поразлично. Во нивната војска бројот на заболени од маларија, и покрај огромните напори за превенција, бил два пати поголем од трите воени зарази: пегавец, колера и тифус. Спрема податоците на санитарското одделение на Врховната команда на српските војски, од јули до декември 1916 година од маларија заболеле 27.534 војника, потоа во текот на 1917 година дури 26.401, во текот на 1918 година 14.685. Морталитетот во српската војска на македонскиот фронт во 1916 година бил 2,8%, во 1917 година 0,4% а во 1918 година се намалил на 0.3%.(Микиќ. 2016)

Според статистиката на Врховната команда на Сојузничките сили морбилитетот од маларија од вкупниот број заболени изнесувал 65%, а морталитетот 1,5 %,односно 25% од вкупниот морталитет. Бројот на акутна форма на маларија по 1916 година имал тенденција на постојано опаѓање, додека бројот на хронични облици во 1917 година се зголемил, за да потоа опадне, при што смртноста од последиците од маларија била многу поголема.

Иако најважните елементи на малариологијата и ефективните мерки на противмаларичната заштита, биле воглавно познати, сепак маларијата и нанела страотен удар на превентивата на сите завојувани армии. Сепак најголемите искуства со превентивни мерки произлегле од активностите во Македонија, а тие биле применливи и на останатите воени боишта и можеле да се класифицираат како: профилакса и лекување со лекови, средства за справување со комарците, лична заштита или уништување на комарците. Британците пак

ја довеле во прашање употребата на кинин за превенција и ставиле посебен нагласок на спречување на контактите со комарци. Од анкетата кај 128 офицери за значењето на кининот во лекувањето, Воената канцеларија известила дека само четворица сметале дека има одредена вредност, десет сметале дека до одредена мера, а останатиот дел сметале дека нема никаво значење. На ова може да се додаде и извештајот на др. Коста Тодоровиќ од српскиот санитарет во кој вели дека бројот на заболени од маларија нагло се зголемувал наспроти профилактичната примена на кинин по различни шеми и се јавувале се поакутни форми на болеста. Посебно во јули и август 1917 година кога преовладувал зголемен број заболени со хроничен облик на маларијата, а биле забележани и случаи на реинфекција и новозаболени.

Сепак кининот останал главен и единствен лек како терапија за маларија на Македонскиот фронт. Профилаксата во врска со маларијата започнувала со “интравенозна примена на 1-2 ампули чист кинин, а продолжувал со интрамускуларно или орално вбризување на лекот. Имало случаи кога по давањето на лекот пациентот 48 часа да е во бесвесна состојба. Во својата книга „др Лудвик Хирсвелт кој и самиот заболел од маларија пишува: „на себе испробав интравенозна доза од 2,5 грама на кинин. Уште додека иглата навлегуваше во вената, го почувствував остриот мирис на камфорот (смолиста материја со остар мирис) и изгубив свест“.(Станојевиќ. 1924)

Од позначајни засилени преземени мерки во борба против маларијата кои биле применувани се: зголемување на дозата на кининот (прашок добиен од кората на кининово дрво што се употребува како лек против маларија и некои други болести), сечењето или палењето на големата трева близу камповите, изградба на кукарки со заштита од навлегување на комарци, стражарите биле заштитувани со ракавици и маски, а биле поставувани и специјални мрежи за спиење. Во врска со маларијата ген. Милн изјавувал дека: „да се има мрежа за комарци во тие моменти било исто како да се има пушка“.(Fales. 1996)

Интересно е да се спомене активноста на прочуениот малариолог, д-р Филеборн од германскиот воен санитарет, кој 1916 год. ја организирал војската и населението како да се борат против маларијата. Неговата работа се сведува пред се на борба против леглата на анофелесот во околината на трупите и населбите покрај Брегалница. Браната што ја правел д-р Филеборн ја отворал во петок навечер се до понеделник наутро. За 48 часа водата истекувала, коритото се засушувало, а јајцата на комарците се уништувале и со тоа биле оневозможени да се размножуваат. Со помош на испитувањата на д-р Филеборн во Македонија имаме податок за тој период дека од вкупниот број маларичари 4/5 биле деца до 14 години. (Протић. 1924)

2. ШПАНСКАТА ТРЕСКА (ШПАНСКИ ГРИП) 1918-1919

Во размери на пандемија била позната како шпанска болест, шпанска грозница, шпанска инфлуенца, или само инфлуенца, а понекогаш само се запишувала како грип. Во периодот од 1918-1920 год., заболеле околу пет стотини милиони луѓе, а околу пеесет милиони луѓе умреле, пет пати повеќе отколку во борбите за време на војната. Се смета дека пандемијата започнала во САД но брзо се раширила преку американските војници кои за време на војната дошле во Европа. Цензурата на завојуваните страни и сузбивањето на информациите за појавата на болеста, наспроти транспарентноста на шпанските медиуми за ширењето на болеста создале погрешна слика дека жариштето на болеста е во Шпанија, па оттука произлегол и називот на болеста. (Кривошејев. 2020) Грипот или медицински „инфлуенца“ доаѓа од латинскиот збор *infuo* – влијание, и се верувало дека болеста се јавува со атмосферските промени. Народот во тоа време ја нарекувал и „простинка“, во Македонија конкретно била позната и под името „испанска болест“.

Никогаш не се случило епидемиите од чума, колера или тифус, да зафатат истовремено толку многу луѓе, со толкава смртност како што тоа го направила шпанската треска. Поради тоа, таа добила уште едно име „планетарна болест“.(Кујачиќ. 1929)

Плимата на инфективноста на шпанската треска влијаела и на здравствените прилики и на воените операции. Во еден момент 1918 година, кога се правеле обиди да се запре инфекцијата, бил прогласен и карантин за сообраќајните средства (камиони, автомобили). (Ник. 1968)

За тоа како епидемскиот бран се почувствувал во редовите на српската војска може да се прочита од извештајот на докторот на Првиот југословенски полк во кој се вели: „забележав краткотрајни и бранови кој наеднаш се појавуваа. Додека бев на позицијата “Котка“ не чувствував никакви здравствени проблеми. Но, кога во текот на денот се спуштивме во селото Долни Пожар, бев првиот кој ги чувствува симптомите, следниот ден симптоомите ги чувствуваа сите војници од полкот. Кога истиот ден пристигнав со селото Костољуби (Константија- Република Грција) за само неколку часа целиот батаљон бараше помош од мене пред амбулантата со истите симптоми на кашлање и кивање. Епидемијата по неколку дена исчезна брзо како што и се појави, без никакви поседици кај војниците.“ (Микиќ. Поповиќ. 2008)

По пробивот и по капитулацијата на Бугарија со потпишувањето на примирјето на 30 септември било забележано дека најпрво во француските а подоцна и во српските редови се пријавле голем број на заболени војници од грип. Бранот на заболени се ширел и од Албанија преку населението и воените сили кои биле во движење и за кратко време добил епидемски размери со што ја отежнувал работата на српскиот и француски санитарет. Со појавата на грипот кој бил рецидив од маларијата, значително се оптеретила работата на санитаретските одделенија. Па така началникот на санитаретот на Втората (српска) армија полковникот д-р Петровиќ на 24 септември 1918 година побарал од Штип преку депеша колку може побргу да се формира постојана болница во која ќе можат да се згрижат 2.000 ранети и болни војници. Слична била и состојбата со полската болница на Тимочката дивизија, која со голем број на заболени војници од грип била оставена неколку недели во Велес. (Недок. 2008)

За текот на шпанската треска, началникот на санитаретот на Врховната српска команда, полковникот Ѓорѓе Владисављевиќ известувал дека во текот на мај 1918 год. во некои од единиците на фронтот експлозивно избило фибрилно заболување но без посериозни компликации. Но во текот на јуни и јули почмале да се јавуваат плуќни компликации со доста висока смртност. Цели чети од 122 дивизија на француските трупи кои дошле на Македонскиот фронт биле со грип. Како епидемијата се ширела така се зголемувале и компликациите кај заразените и смртноста станувала се поголема. Во текот на пандемијата на шпанска треска 1918 год. Најмногу заболувале млади луѓе на возраст од 15 до 36 години. (Миќиќ. 2016)

Очигледно е дека последиците и големата смртност предизвикани од епидемијата на шпанскиот грип се големи но сепак заборавени. Ниту историографијата ниту историјата на медицината не и посветиле особено внимание. Воглавно овој период бил посебно третиран повеќе од аспект на воените победи и политичките и дипломатски решенија за целосниот крај на војната. Па оттука за смртноста и морталитетот од шпанската треска во самиот крај на војната, пробивот на Македонскиот фронт, не може да се зборува поради недостигот на јасни и конкретни податоци.

3. ЗАКЛУЧОК

Во текот на целата Прва светска војна, па и на Македонскиот фронт, постојано се јавувале и случаи и на други заразни болести но со помал интензитет како што се дизентеријата, стомачниот тифус и паратифус. Посебно со утврдувањето на македонскиот фронт се појавуваат и венерични заболувања. Една од причините за зголемиот број на заболени, се проститутките кои 1917-1918 год. го преплавиле Солун. Најчесто заболувале офицерите, населението во позадина, куририте и имотните војници, додека изолираните трупи во ненаселените места биле поштедени од вакви заболувања. (Недок.2022)

За справување со овие болести на фронтната линија се нашле голем број лекари и медицински персонал од американскиот, британскиот, германскиот, австрискиот црвен крст, многу доброволни мисии, кои требало да помогнат на санитаретите на балканските земји во справувањето со овие болести и кои дале голем број извештаи за ситуацијата на теренот. Такви податоци можат да се најдат во книгата „Лекарски дневник од Македонија 1916-1918“ на д-р Шеде, лекар од германскиот воен санитарет, кој работел во колеричното одделение во Скопје во 1918 год. Во борбата со тешките заразни болести и самите станале жртви на овие заразни болести. Многумина се спомнати во разните извештаи, мемоари, воени дневници и новинарски стории.

ЛИТЕРАТУРА

- Буловиќ, Г., Пековиќ, М., & Станковиќ, Б. (2018). Србија 1914-1918 Санитарет, Нови Сад.
- Димитријевиќ, Б. (2018). Казивања лекара о Великом рату, Београд.
- Енциклопедија. (1961). Лексикографски завод 5, Загреб.
- Кривошејев, В. (2020). „Шпанска смрт: прилог проучавања пандемије шпанске грознице у Србији“, Култура полиса бр. 42, година XVII.
- Кривошејев, В. (2020). Последице пандемије шпанске грознице у Ужицу 1918, Историјска баштина, бр. 29 Историјски архив, Ужице.
- Кујачиќ, Ј. (1929). Нешто о грипу, в., „Здравље“, 33-34.
- Миќиќ, Д. (2016). Заразне болести у српском народу и војсци током ратова у 20.веку, Београд, 97-99, 101-102.
- Миќиќ, Д., Поповиќ, Б. и др. (2008). Заразните болести и рад српског војног санитарета на нивовој превенцији и лечењу на Солунском фронту 1917-1918 година, Војнисанитаретски преглед, Београд, 65.
- Недок, А. (2008). Санитарет српске војске у пробоју Солунског фронта, Београд, 27-34.
- Недок, А. (2022). Српски војни санитарет, Прометеј, Нови Сад.
- Недок, А. (2006). Рад војносанитаретске службе, Београд. 376

- Ник, А. (1968). Хисториографија војног санитета југословенских земаља (1912-1919), Акта хисторика, IX/1-2, 235-237.
- Протић, Ђ. (1924). Маларија на Солунском фронту, Историја српског војног санитета, Наше ратно санитетско искуство, Београд, 436-452.
- Петров, И. (2019). Бугарска војска у време Првог светског рата (1914-1918), Војноисториски гласник, Посебно издање.
- Станојевич, Б. (1924). Маларијата на Солнскиот фронт во српската војска 1916/17 и 18 година“, Белград, 115,133.
- Чернобузов, Н. (1949). Маларија, Београд, 7-13.
- Хатон, Л. И. (1971). Моје успомене са солунског фронта 1916-1918. Београд, 304.
- Fales, C. (1996). Military Operation Macedonia from spring 1917 to the end of the war. (History of the Great War Based on Official Documents) Hardcover, 7.
- Schede. (1929). Als Arzt in Mazedonien 1916-1918. Bon, 98-134.
- Wenyon, C.M., Anderson, A.G., Mclay, K., Hele, T.S., & Waterston, J. (1921). Malaria in Macedonia 1915–1919. J Royal Army Medical Corps, 37: 83-108.